

Ігор БОЙКО

БОЙКІВСЬКИЙ ТРАДИЦІЙНИЙ ПЛУГ (СПРОБА КРОС-КУЛЬТУРНОГО АНАЛІЗУ)

Здійснена спроба крос-культурного аналізу традиційного бойківського плуга. Порівняно морфологічні характеристики плуга та колісного передка із плугами більшості регіонів Західних Карпат, деяких регіонів Східних Карпат (Марамуреш, Бистриці, Гуцульщини), кавказькими плугами, орними знаряддями гір та підгір'я Центральної Європи. Запропонована типологія чотиридільних дерев'яних («пів-залізних») плугів.

Ключові слова: Бойківщина, крос-культурний аналіз, дерев'яний плуг, культурна адаптація, гряділь.

© І. БОЙКО, 2016

Відомості про традиційні та модифіковані плуги з Бойківщини та пограниччя містяться у працях М. Зубрицького [11—13], В. Кобільника [15], Я. Фальковського та Б. Пашницького [20]. Історико-етнографічний аналіз генези, конструктивних деталей, технологію оранки українськими карпатськими плугами представлено у працях С. Павлюка [16; 17] та М. Мандибури [16]. Водночас при вивченні традиційної культури українців й, зокрема, народної агротехніки поза увагою залишається крос-культурний метод, застосування якого дає змогу розв'язати ширше коло питань.

Метою нашої статті є використання крос-культурного методу для аналізу бойківського дерев'яного та «пів-залізного» плугів. Завданнями є: а) опис традиційного бойківського плуга; б) порівняння з плугами рівнинних регіонів України та гірської частини Карпат, Кавказу тощо; в) морфологічна типологія плугів; г) аналіз успішності адаптації до середовища бойківського традиційного дерев'яного («пів-залізного») плуга.

За функціонально-технологічною класифікацією відомого дослідника карпатського землеробства Я. Гичка всі плуги з асиметричним лемешем розділяються на: односторонні (архаїчні) з відвалом на правій стороні, які перегортають чи відгортають скибу на праву сторону, та двосторонні (пізніші), які перегортають землю на праву або ліву сторону. За морфологічними ознаками односторонні плуги поділяються на: тридільні та чотиридільні; в перших полоз та чепіги (чепіга) зі суцільного шматка дерева, в других чепіги (чепіга) кріпляться до полозу [21, с. 11].

Згідно з етнографічними матеріалами ХІХ — початку ХХ ст. на Бойківщині, як і в більшості областей Європи та Кавказу, переважав односторонній чотиридільний плуг, який складався з плуга та колісного передка («теліга», «телішки», «плужана», «колісниця», «плужанка»). Плуг представлений гряділем, що кріпиться в нижній частині лівої («грядільова чепіга», «грядільова чепіра») та правої («полична») чепіг, а також зі стійки («стовба»), підшви («плаз»), відвалу («дошка»), лемеша та чересла (іл. 1; 2).

На основі літературних [9; 10, с. 45; 11; 12; 13; 14, с. 19; 15, с. 7; 16; 17, с. 125—132; 18; 19, с. 75; 20; 21; 22, с. 59; 24, с. 59—61; 25], музейних [4—8], архівних [3], польових джерел [1, арк. 5, 17, 22, 34; 2, арк. 2, 11, 17, 34, 42, 48, 56, 71, 75, 83, 97, 124, 139, 145, 161, 180, 198, 211, 256] та інтернет-ресурсів

[26—31] автор зробив спробу порівняти аналогічні за будовою плуги з різних регіонів Карпат, включаючи Бойківщину. Дерев'яні та «пів-залізні» (із залізним наральником та череслом) чотиридільні (якщо поширені тридільні, то вказуємо їх в графі полоз) асиметричні односторонні плуги з кріпленням гряділя до лівої чепіги (паралельно в даних регіонах могли побутувати з'єднанні чепіги) аналізуємо за **сімома ознаками**: 1) регіон або тип плуга; 2) форма, довжина, висота¹ гряділя при чепізі, спосіб його кріплення (см), ручки відносно землі; 3) полоз (довжина / максимальна ширина (см)); 4) стійка; 5) відвал, довжина / висота (см); 6) леміш (см); 7) положення чересла відносно лемеша і землі.

Східні Карпати та прилеглі області

Бойківщина; 2) вигнутий в лівий бік, інколи спіралеподібний², 156—166/22—26, рухоме, ручки високі; 3) трикутний, 40—46/12—15; 4) нахилена; 5) 100—125/20—30; 6) 35—61/20—25; 7) перед лемешем на 5—10 см, на 3—5 см вище від рівня землі, під гострим кутом.

Прибескидське й Пригорганське Підгір'я (підгірські території: Старосамбірського, Самбірського, Дрогобицького, Стрийського районів Львівської обл., Долинського, Рожнятівського районів Івано-Франківської обл.); 2) вигнутий в лівий бік, переважно нерухоме 180—186 / до 20 см, ручки досить низькі; 3) прямокутний; 4) рівна; 7) перед лемешем на 15—17 см, під кутом до ґрунту близько 80°.

Гуцульський улоговинний (плуг зі с. Розтоки (пограниччя Косівського р-ну Івано-Франківської та Путильського р-ну Чернівецької обл.); 2) вигнутий в лівий бік й вниз, чепіги низькі; 3) прямокутний; 4) рівна; 5) нижче за h гряділя; 7) перед лемешем на 15 см.

Волинсько-Подільська височина / Полісся (плуг зі Сокальського району Львівської обл.); 2) незначно скривлений в лівий бік й вниз, 226/12—18, рухоме, ручки низькі; 3) прямокутний 55/19 з двох

¹ Далі на позначення використовуємо: довжина — *l*; висоти — *h*; ширини — *b*.

² Дерев'яний плуг з с. Жукотин (Турківський р-н Львівська обл.), який за оцінкою В. Кобільника датується першою половиною XVIII ст., має ледь помітний вигін до гори у передній частині [11, с. 7], інший дерев'яний плуг — зі с. Плав'я (Сколівський р-н Львівська обл.), навпаки, ледь помітний вигін до низу в передній частині [5].

Іл. 1, 2. Дерев'яний плуг, с. Плав'є Сколівського р-ну Львівської обл. Стрийський краєзнавчий музей «Верховина». Фото автора, 2011

частин, які переходять у чепіги (тридільний); 4) дещо нахилена; 6) 37/30; 7) від положення над лемешем до 17 см перед ним, на рівні лемеша, кут 70—80°.

Український степовий плуг; 2) кривий, вигнутий вниз іноді спіралеподібно (вліво вниз), l до 3 м, чепіги майже горизонтально; 5) до 70 см; 7) чересло віддалене від лемешу на 20—30 см, на одному горизонтальному з ним рівні, кут 70—90°.

Підгірська та улоговина частина гір Молдови (пограниччя жудців: Гаргіта, Бакеу, Нямц в Румунії); 2) рівний, 150—160/30, рухоме; 3) 60/20; 4) вертикальна або дещо нахилена; 5) 70; 6) 30/20; 7) 5—7 см спереду лемеша на одному з ним вертикальному рівні, кут до 70°.

Марамуреш (однойменний жудець в Румунії, низькогірні ландшафти); 2) рівний, 140—160/20—30, рухоме; 3) 50—55; 4) нахилена; 5) 60.

Західні Карпати та прилягаючі області

Йозефінський (Південно-Моравський край (Чехія); дольноморавська депресія); 2) рівний або дещо вигнутий вліво, 170—180/20—23, нерухоме; 3) трикутний 1 — 55—60; 4) вертикальна; 5) 50—70/20—25; 7) під гострим кутом на одному рівні по висоті на відстані до 10 см.

Моравсько-Волоський (Північно-Моравський край (Чехія) — застосовувався в парі із двосторонніми плугами, орали переважно на річкових терасах у гірських селах); 2) рівний або дещо вигнутий вліво після стійки (таким чином утворюється вправо вигнутий наприкінці в горизонтальній площині гряділь), 184/30 см, рухоме; 3) розгалужений або прямокутний, 43/15; 5) 95/23, помірно профільований; 6) 35/27; 7) отвір чересла над лемешем.

Горегронське поділля (округ Брезно, Банськобистрицький край, Словаччина; міжгірна (до 850 м. н. р. м.) депресія, розташована між Низькими Татрами та Вепорськими верхами, має горбогірний характер); 2) рівний, 220 см, рухоме, ручки низькі, чепіги часто відгалужуються від одного куска дерева; 3) рівний, 1 — 68 см; 4) пряма; 5) 100—130; 7) отвір чересла над лемешем.

Горегронське поділля / Вепорські верхи (округ Брезно, Банськобистрицький край, Словаччина); 2) рівний, 182 см, рухоме; 3) рівний, 1,82 см; 4) нахилена; 7) отвір чересла за лемешем.

Звуження Горегронського поділля (округ Брезно, Банськобистрицький край, Словаччина — сильно розчленований горбогірний та верховинний рельєф); 2) вигнутий, 174/26, рухоме; 3) 60; 4) нахилена; 5) 69/24; 6) 30/22; 7) під гострим кутом над лемешем.

Підтатранська улоговина / Підтатранське підгір'я (Округ Ліптовський Мікулаш, Жилинський край, Словаччина); 2) дещо вигнутий до гори спереду; 3) 153—173/38, 4) рухоме; 5) 61/26; 6) 37; 7) під гострим кутом над лемешем.

Оравська верховина та пограниччя (частина округів: Дольний Кубін, Твдошин, Наместово, Жилинський край, Словаччина); 2) вигнутий спіралеподібно у лівий бік, переважно дещо вище задня частина, 120—140/27, рухоме; 3) 49/14; 4) нахилена;

на; 5) 82/17 (наші польові матеріали фіксують плуги до 120/28); 6) 54/24; 7) під гострим кутом над лемешем.

Підтатранська депресія / Скорушинські верхи (Округ Твдошин, Жилинський край, Словаччина); 2) 145; 3) горбатий в середній частині; 4) рухоме; 5) 68/28 (прямокутний залізний); 7) перед лемешем на 5 см, на 2 см над ним, під гострим кутом.

Зволинська улоговина (округи Брезно, Банськобистриця, Банськобистрицький край, Словаччина); 2) рівний або горбатий у вертикальній площині, 182/30, рухоме (при цьому обидва кінці знаходяться на одному горизонтальному рівні); 3) 51/17 зрізаний конус; 4) дещо нахилена; 5) 104/23; 6) 35/23; 7) на рівні лемеша.

Крупінська планіна (округи: Крупіна, Велькі Кртїж, Банськобистрицький край, Словаччина); 2) рівний, 169/33; 55; 3) 55; 4) дещо нахилена; 5) 67/18; 6) 39.

Білі Карпати (округ Тренчин, Тренчинський край, Словаччина); 2) рівний, 148, рухоме; 3) 40/13; 5) 82/21.

Малі Карпати (околиці Братислави, Словаччина); 2) рівний, 165/31, рухоме; 5) 46; 6) 39/23.

Горнадське підгір'я (округ Спишська Нова Весь, Попрадський край, Словаччина); 2) рівний, або дещо горбатий або дещо вигнутий до гори, 217/30; 3) 68; 5) 105/18—21; 6) 39.

Лужанська улоговина (Низькі Татри; округ Ружемберок, Жилинський край, Словаччина); 2) рівний у вертикальній площині, інколи вище передня частина, 165—174, рухоме; 3) 52/12; 5) 88/18.

Низькі Яворніки (округ Бидча, Жилинський край, Словаччина); 2) рівний; 3) 141/27; 4) рухоме; 5) 88/23; 6) 50.

Турецька улоговина (Округ Мартін, Жилинський край, Словаччина); 2) рівний або дещо вигнутий на початку до гори, або ще дещо горбатий у середній частині, 154/25—30; 3) 55/20; 5) 64/22; 6) 43/24.

Мала Фатра / Кісуцька верховина (Округ Кісуцьке Нове Место, Жилинський край, Словаччина); 2) вигнутий спіралеподібно у лівий бік, переважно дещо вище задня частина, або горбатий у середній частині, рухоме до чепіги 123—145/20—25; 5) 67; 6) вістря 38.

Оравсько-Живецькі Бескиди (округ Наместово, Жилинський край, Словаччина); 2) вигнутий спіра-

леподібно у лівий бік або рівний, переважно дещо вища задня частина, 152/21, рухоме; 5) 77; 6) 33.

Гнилецькі верхи (округ Спишська Нова Вєсь, Попрадський край, Словаччина); 2) рівний, н. 35; 3) 55; 5) 57; 6) 32.

Жьярська улоговина / Штявницькі верхи (Округ Жьяр-над-Гроном, Банськобистрицький край, Словаччина); 2) рівний 177, рухоме; 5) 58/27; 6) вістря 26.

Бусов, Низькі Бєскиди (округ Бардіїв, Пряшівський край, Словаччина); 2) рівний, 150.

Лаборецька верховина (округи: Свидник, Межилаборце, Пряшівський край, Словаччина); 2) рівний, 168; 3) 43/16, трикутний; 5) 48; 6) вістря 29.

Ондавська верховина (округ Бардіїв, Пряшівський край, Словаччина); 2) рівний, 142—149; 5) 47—49, часто профільований; 6) вістря 34—36.

Столицькі верхи (округ Рєвуца, Банськобистрицький край, Словаччина); 2) вигнутий спереду до гори, 161; 5) н — 44; 6) вістря 37.

Горнонітранська улоговина (округ Прєвідза, Банськобистрицький край, Словаччина); 2) рівний, 145; 5) 47; 6) вістря 34.

Списько-Шариське межигор'є (округ Бардіїв, Пряшівський край, Словаччина); 2) рівний, 153/33; 3) 52; 5) 39/38; 6) вістря 29.

Подунайська рівнина (округи Шала, Галанта Нітранський край, Словаччина); 2) дещо горбатий у середині, 157—172/30; 5) 48—63/20; 6) вістря 30/23.

Подунайське горбогір'я / Штявницькі верхи (округ Левіце, Нітранський край, Словаччина); 2) 173, рівний, рухоме; 5) 61.

Штявницькі верхи (округ Крупіна, Банськобистрицький край, Словаччина); 2) рівний 164/30; 5) 62; 6) вістря 29.

Борска низовина (округ Малацки, Братиславський край, Словаччина); 2) спереду дещо вигнутий до гори, 148/29; 5) 49; 6) вістря 35.

Словенський Рай (округ Рожнява, Кошицький край, Словаччина); 2) рівний, 156/33; 5) 59; 6) вістря 34.

Воловські верхи (околиці Кошиць, Кошицький край, Словаччина); 2) рівний, 152/29; 5) 41; 6) вістря 34.

Пеніни (округ Стара Любовня, Попрадський край, Словаччина, Повіт Новий Тарг, Польща); 2) рівний, 151; 5) 54; 6) вістря 34.

Списька Магура (округ Кежмарок, Попрадський край, Словаччина); 2) рівний, 155; 6) 43/23.

Левочські верхи (округ Левоча, Попрадський край, Словаччина); 2) рівний, 156—159; 3) 41/10.

Любовнянське горбогір'я / Чергов (округ Сабінов, Пряшівський край, Словаччина); 2) рівний 159.

Попрадська улоговина (округ Кежмарок, Попрадський край, Словаччина); 2) 147—170.

Підгалля, басейн Чорного Дунайця (повіт Закопане, Краківське воєводство, Польща); 2) 120—140/22—25, рухоме; вигнутий спіралеподібно у лівий бік, переважно дещо вище задня частина, часто дещо горбатий; 7) отвір даліше за кінець лемешу.

Підбєскидська верховина / Баб'я Гура (повіт Новий Тарг, Краківське воєводство, Польща); 2) вигнутий спіралеподібно у лівий бік або дещо горбатий, інколи дещо вище задня частина, рухоме до чепіги, 125—135.

Краківсько-Чєнстуховська височина (Свєнтокшиське воєводство, Польща); рівний, 139/28, до теліжок 45, нерухоме; 3) 53; 7) 2 см над лемешем, під гострим кутом до робочого руху.

Гори Центральної Європи, Кавказ та прилягаючі рівнинні території

Дрезденський (південно-саксонський); 2) рівний, близько 200, 20—25, рухоме; 3) трикутний, 90 (спереду) 10 (зі заду 28); 4) рівна; 5) 90/20—21; 6) 40/25; 7) дещо спереду від вістря, на одному рівні по висоті, майже під прямим кутом.

Ерцгєбїргський (Рудогорський); 2) рівний, 150—215/25—30, рухоме; 3) оббита залізом; 4) нахилена; 5) 100—120/25—26; 7) стоїть під гострішим кутом ніж в дрезденського.

Тюрингський (поширений на більшій частині Альп); 2) рівний, рухоме; 3) замінений на залізну смужку; 4) нахилена; 5) знизу оббитий залізом, 90/26; 7) стоїть над лемешем під гострим кутом.

Бїфангпflug або Франконський (Північна Баварія, Верхній Пфальц); 2) рівний, високе кріплення, рухоме; 4) нахилена; 5) спереду оббитий залізом, л. до 170; 7) над лемешем, на 1—3 см вище рівня підрізання землі.

Гольцпflug (Шварцвальд); 2) рівний або дещо вигнутий догори у передній частині, нерухоме, на $h. 20—25$; 3) вузький, трикутний, або суцільний; 4) нахилена; 5) знизу оббитий залізом, $l.$ до $70—80$; 6—7) леміш та чересло — об'єднанні.

Кавказ

Типу «гутоні» (долина Великої Ліахві, Великий Кавказ, Осетія; на Північному Кавказі застосовують паралельно два типи плугів: легкий «дзвивир» та важкий з колісним передком типу «гутоні»); 2) спіралеподібний, вліво вигнутий з горбинкою, чепіги майже вертикальні; 3) трикутний; 4) пряма або нахилена; 5) $70/35$; 6) $60/20$; 7) вище вістря лемешу дещо ззаду або дещо спереду ($2—5$ см), під гострим кутом.

Адигський тридільний (Західний та Центральний Північний Кавказ); 2) рівний, чепіги майже вертикальні; 3) 80 ; 4) нахилена; 5) $90/40$; 6) $60/45$; 7) чересло над лемешем.

Аналіз наведеного матеріалу дає змогу класифікувати плуги та визначити місце в цій типології бойківських знарядь. Цілком очевидно є тотожність бойківських плугів з плугами: Підгалянськими, Оравської верховини, Оравсько-Живецьких Бескидів, пограниччя Підбескидської верховини і Бабій Ґури, деяких плугів Кісуцької верховини та Турецької улоговини, подібність до кавказьких плугів типу «гутоні». Цей тип вирізняє: **а)** малий (до 165 см) спіралеподібно в ліву сторону (в задній частині) вигнутий гряділь, який кріпиться рухомо до чепіги на висоті $20—30$ см, високе положення ручок чепіг; **б)** вузький ($12—18$ см) і короткий ($40—55$ см) трикутний полоз; **в)** нахилена, часто рухома, вузька стійка; **г)** найдовший ($35—55$ см) леміш та коротке (до 45 см) чересло, розташоване під гострим кутом до землі, дещо вище за леміш, за ним або на $2—5$ см перед ним, яке за допомогою клинців змінює кут та ширину підрізання; **д)** довга ($70—150$ см), інколи дещо профільована, висока ($20—35$ см) дошка.

Поміж інших з цієї групи вирізняється кавказький «гутоні», який має вертикальне положення чепіг, що вимагає додаткових ручок на них. Плуги Оравської та Кісуцької верховини ($120—140$ см) характеризуються порівняно коротким гряділем ($120—140$ см), який здебільшого вигнутий доверху в задній частині.

Друга група представлена плугами з Марамурешу, більшості нагір'їв, бескидів, горбогірних плато та верховин³ Західних Карпат, франконським та адигським плугами, більшістю гуцульських плугів з асиметричним лемешем. Відмінністю цієї групи від попередньої є рівний гряділь та дещо коротший леміш.

Третю групу складають плуги з: Підтатранської улоговини, більшість плугів Турецької улоговини, звуженої частини Горегронського поділля, Борської низовини, Попрадської і Живецької улоговин і Столицьких верхів. Відмінністю цієї групи є: дещо вигнутий доверху в передній частині гряділь та більша його довжина ($148—174$ см), характерним є найвище в Карпатах положення гряділя у лівій чепізі ($25—38$ см). Подібним є плуг Лужанської улоговини, якого вирізняє вигин гряділя у передній частині вниз.

Аналогічним до знарядь другої та третьої групи є ранні типи Шварцвальдського «гольцпflugу» (у пізніших варіантах леміш та чересло об'єднуються).

Четверту групу складають плуги пограниччя Підтатранської депресії та Скорушинських верхів, а також Малої Фатри й Турецької улоговини, які відрізняються від другої групи лише горбатим вигином гряділя перед череслом, при цьому передній та задні кінці знаходяться на одному горизонтальному рівні. У випадку із малофатрансько-турецькими плугами додається незначний вигін гряділя у передній частині, що наближує їх до третьої групи.

П'яту групу складають плуги Волосько-Моравський, Зволеньської улоговини, пограниччя Жьярської улоговини й Подунайського горбогір'я з Штявницькими верхами, а також Ерцгебіргський (Рудогорський) плуг. Особливостями цієї групи є відносно довгий ($173—184$ см), переважно рівний гряділь, від-

³ Нагір'я (рос. нагорье, англ. high plateau, highland; нім. Hochgebirgsplateau n, Hochland n) — значні за площею ділянки земної поверхні з характерним поєднанням гірських масивів, плоскогір'їв, хребтів і долин, які чергуються з широкими плоскими котловинами. Розташовані високо над рівнем моря. Бескиди — система гірських хребтів у північній смузі Карпат, у межах Польщі (пол. Bieszczady), України, Чехії та Словаччини (чес., слов. Beskydy). Зовнішнє пасмо Карпат; ще тип георельєфу, який відрізняється від верховин більшими релятивними висотами ($200—600$ м), переважно короткими, часто гострими хребтами. Верховина — тип георельєфу, як правило, дорівнює висоті $600—900$ м. н. р. м., при релятивних висотах $150—300$; переважно має м'які обриси.

носно низьке положення ручок чепіг. Рудогорський плуг має велику норму реакції довжини гряділя.

Шосту групу складають важкі плуги Горнадської улоговини та розширень Горегронського поділля, яких відрізняє довгий здебільшого прямий гряділь (200—220 см) та довга підшва (68—82 см).

Сьому групу складають плуги підгірські, Дольноморавської депресії та Подунайської рівнини. Відмінностями цих плугів є: відносно велика довжина гряділя (170—186 см), який здебільшого дещо вигнутий вліво, відносно довга підшва (55—60 см), вертикальне положення стійки, відносно недовга відвальна дошка (50—70 см), положення чересла на одному рівні із лемешем, перед ним на 10—17 см, короткий (до 30 см) леміш, в якому співвідношення довжини до ширини коливалася $1/0,8$ — $1/7$. Подібні плуги — Дрезденський та гір Молдовіта. Перший характеризується рухомих з'єднанням гряділя в чепізі, другий — коротшим гряділем.

Осібнo стоять знаряддя Краківсько-Ченстухівської, Волинсько-Подільської височин та степовий український плуг, а також дерев'яний плуг зі с. Розтока (Покутсько-Буковинські Карпати — застосовувався, здебільшого в однойменній улоговині, утворений в меандрі Черемошу), який за конструктивними ознаками наближається до степового.

Аналіз природних умов та особливостей природокористування природно-територіальних комплексів, в яких поширені зазначені групи плугів, дають змогу назвати групи наступним чином:

1. Плуги верховин та низьких бескидів на границі із крутосхиловими середньогір'ям й високогір'ям; застосовуються в різних екологічних нішах, часто на штучних терасах, кам'янистих: буроземних дерново-буроземних та підзолисто-буроземних ґрунтах різної глибини і механічного складу.

2. Плуги верховин, бескидів та високих горбогірних планін; застосовуються в різних екологічних нішах на мало- й середньо-кам'янистих буроземних ґрунтах різного ґрунтового горизонту, при нечастому терасуванні.

3. Плуги вузьких міжгірних горбогірних депресій в оточенні високогірних та середньогірних крутосхилових масивів, переважно під вапняками, гранітами та доломітами, на кам'янистих в'язких глинистих ґрунтах різної глибини гумусового горизонту.

4. Плуги пограниччя депресій та крутосхилового середньогір'я й високогір'я на важких кам'янистих ґрунтах.

5. Плуги рівних та горбогірних улоговин, а також річкових долин бескидів й нагір'їв, де застосовуються у верхніх ярусах двосторонні плуги.

6. Плуги широких улоговин на алювіальних дрібно-кам'янистих та супіщаних й суглинистих ґрунтах.

7. Плуги підгірські на алювіальних та дернових ґрунтах.

Зрозумілим є відповідність кожної з морфологічних характеристик плуга певним природним умовам та технології обробітку ґрунту, що дає можливість оцінити рівень адаптації традиційної культури до середовища. Довжина та форма гряділя, спосіб з'єднання гряділя до чепіги, висота і кут задньої частини гряділя відносно поверхні землі обумовлюють глибину і ширину скиби, а також ефективність маневрування та натискання на чепіги. Рухоме з'єднання гряділя та чепіги, а також рухома стійка притаманні всім областям з мозаїчним ґрунтовим горизонтом й відповідно характерні для всіх гірських та деяких підгірських регіонів — на рівнині поширені на границі височин із Поліссям. Короткий гряділь, як зауважив С. Павлюк, дав змогу легше маневрувати на рельєфних ділянках, висока позиція на лівій чепізі — впевненіше тримати на кам'янистому ґрунті, краще дозувати натиск [17, с. 123]. Крім того, при одній висоті положення передньої частини коротким гряділем можна зорати тонший шар. В такому разі зрозуміло, чому перший варіант має коротший гряділь; адже в тих районах орна земля знаходилася, як в долинах, так і на схилах та верхів'ях. Такі плуги поширені у сусідніх масивах Фатрансько-Татранської області (через поширення лазового розселення та літніх філіальних господарств скотарсько-землеробського призначення). Слід зазначити, що короткий гряділь обмежує висоту задньої частини кріплення до чепіги (переважає 22—28 см), бо при вищому положенні на короткому гряділі збільшується глибина оранки, що, в свою чергу, унеможливує оранку «кошариськ» та тонкого ґрунтового шару на схилах (на цих територіях переважали поля, які угноювали кошаруванням при толоко-царинному двопіллі або трипіллі); найвище положення гряді-

Іл. 3. З'єднання стійки з гряділем, півзалізний плуг, с. Сухий Потік Сколівського р-ну Львівської обл. Фонди МНАП у Львові: АП 7288. Фото автора, 2008

Іл. 4. Зяблева оранка модифікованим плугом із рівним гряділем, с. Грозьова Старосамбірського р-ну Львівської обл. Фото автора, 2007

Іл. 5. Зяблева оранка модифікованим плугом із вигнутим вліво гряділем, с. Стрілки Старосамбірського р-ну Львівської обл. Фото автора, 2007

ля відносно чепіги мають плуги третього типу, в яких передня частина вигнута до верху (іл. 3).

Від форми гряділя залежить глибина та ширина скиби та опірність навантаження при оранці важкої кам'янистої чи глинистої землі. Як відомо, на в'язких глинистих ґрунтах найбільш придатним є гряділі із дугоподібною формою, де кінці вищі за середину; таким чином забезпечується еластичність гряділя та висока позиція при лівій чепізі, тому цей варіант найбільш поширений у міжгірських улоговинах Фатрансько-Татранської області. Деякі ознаки містить дерев'яний плуг зі с. Жукотин, представлений В. Кобільником [15, с. 7] (долини верхів'я Дністра на підніжжі Розлучсько-Магуро-Ломнянського хребта мають грубі шари глин й водночас кам'янистий алювій та делювій).

Викривлення та спіралеподібна форма дає гряділеві опірність, пружність. Такий гряділі не потребує навантаження у центральній частині колісного передка, особливо, якщо це стосується різновиду із пониженням передньої половини гряділя (притаманне пограниччю Флішової та Фатрансько-Татранської областей, наявне на плугах Славської верховини). Необхідність саме лівої викривленості гряділя обумовлене тим, що, незважаючи на відносно короткий полоз, голівка (полоз + леміш) за рахунок розміру лемеша була надто довга й відповідно поверталася у бік борозни. Це, в свою чергу, вимагало від орача при рівному гряділі більшого натиску на праву чепігу, що особливо незручно на терасах. Натомість, вліво вигнуте положення гряділя утворює 10—15° кут щодо борозни, й відповідно усуває цю проблему (дерев'яний відвал та в'язкі ґрунти вимагали постійного чищення дошки істиком за допомогою правої руки). Регулювання ширини борозни за допомогою колісного передка («теліжки», «коліщата») було неможливим при стаціонарній подушці, яка переважала до кінця XIX, подекуди й до середини XX ст. в плугах першого типу. Крім того, кривий гряділі при посуванні його до переду чи до заду дає змону змінювати ширину борозни — до переду збільшує глибину та ширину скиби [21, с. 21; 22, с. 308]. Це, на думку автора, спричинило консервацію архаїчного варіанту колісного передка в зазначених регіонах. Наявність в західнокарпатських варіантах та часткова відсутність в бойківського варіанті скривленості гряділя в горизонтальній площині (задня частина

вища за передню), обумовлена надто коротким гряділем у західнокарпатських (120—140 см). Відмінністю гірських плугів від рівнинних варіантів (наприклад, степового українського) є відсутність скривлення гряділя вниз в задній частині, на що звернув увагу С. Павлюк, пояснюючи необхідністю на чорноземах орати глибше без потреби маневрувати [17, с. 120—123] (іл. 4; 5).

Горбатий в середній частині гряділь, притаманний сильно-кам'янистим ґрунтам, оберігав плуг від надмірного навантаження та запобігав поломці. З точки зору впливу на глибину та ширину скиби був аналогічним прямо-грядільному варіанту.

Так само на кам'янистих ґрунтах при неглибокій оранці важливим було, аби задерта скиба, підрізана череслом, не ламалася перед тим, як підніметься лемешем, тому доцільніше підрізання сумістити із перегортанням, таким чином чересло посунулося ближче до стійки та зменшило кут відносно поверхні землі. Саме тому цей прийом притаманний практично всім гірським регіонам, а також плугам півночі Руської рівнини та багатьом височинним областям Польщі. Завершений вигляд цей спосіб отримав у пізніших типах швабдвальдських «гольцпflugів», де чересло й леміш об'єднанні [9, с. 156; 18, с. 141; 30; 31].

Кам'яниста суглинкова земля спонукає також до збільшення співвідношення в лемеші довжини до ширини, яка коливається на плугах першого типу $1,5/1—2,1/1$; мозаїчність ґрунтового горизонту обумовлює рухомість чересла в гнізді, який може змінювати кут до робочої поверхні, глибину та ширину підрізання скиби за допомогою клинців та отвору більшого діаметру. Це спричинило також еволюцію чересла вставленого в отвір гряділя до чересла прикрученого до гряділя залізними хомутами насамперед саме у гірських плугів [18, с. 147].

Потреба вузької (до 25 см, інколи до 30 см) й мілкої (до 20 см) скиби та поширення кам'янистих і глинистих ґрунтів (кам'янисті ґрунти викидають плуг з борозни, глина налипає на підшву й відповідно чим менше полоз, тим менше вплив на плуг цих негативних чинників) вимагають також зменшення довжини та ширини полозу та зміни форми з прямокутної до трапецієподібної або трикутної, що ми бачимо на всіх без винятку типах гірських плугів, в тому числі на бойківському варіанті, на відміну від рівнинних, підгірських та деяких плугів широких

Іл. 6. З'єднання чепіг, полозу та гряділя. Дерев'яний плуг, с. Плав'є Сколівського р-ну Львівської обл. Стрийський краєзнавчий музей «Верховина». Фото автора, 2011

міжгірних улоговин, розташованих на дрібно-кам'янистих, супіщаних та суглиннистих алювіальних ґрунтах (шостий тип). Звуження полозу сприяло наступним стратегіям: а) витісненню плугів варіантами з однією розгалуженою чепігою і однією суцільною із полозом лівою чепігою (переважно із доштовкованою правою) плугами з двома окремими чепігами; б) витісненню в горах тридільних плугів чотиридільними; в) перенесенню правої чепіги (бойківська «полична чепіга») до переду відносно лівої. Таке положення забезпечувало більший нахил відвалу та можливість звузати підшву. На гірських плугах територій, які знаходились поблизу промислових центрів (наприклад, в Тюрингії), останнім еволюційним винаходом стала заміна полозу на металеву стрічку [18, с. 147]. На Бойківщині звуження полозу втілювалося переважно від: висування правої чепіги перед лівою під кутом (часто в такому випадку ліва чепіга була з полозом зі суцільного шматка), а також максимального посування стійки та лівої чепіги до лівого краю полозу (іл. 6—8).

Відвалу скиби сприяло: профілювання дошки, застосування довгого відвала або збільшення його нахилу. Перше було мало поширеним явищем й було характерне лише для деяких дерев'яних та «півзалізних» плугів у Західних Карпатах та горах Центральної Європи, такі на Бойківщині відомі на плугах німецьких колоністів. Другий й третій способи активно застосовувалися бойками [1, арк. 34]. Так, довжина дерев'яного відвала бойківського плуга була найбільша в цілому Карпатському регіоні (100—125, подекуди до 150 см), а висування вперед по-

Іл. 7, 8. Фрагменти плуга, с. Сухій Потік Сколівського р-ну Львівської обл. Фонди МНАП у Львові: АП 7288. Фото автора, 2008

личної чепіги сприяло максимальному нахилу її та відвальної дошки (до 25—30°). Висота дошки у передній частині дорівнювала висоті гряділя, що забезпечувало непотрапляння скиби за полицю.

Важливу роль у процесі оранки відігравав не лише сам плуг, але й колісний передок. Далі автором представлено основні характеристики «телішок» з деяких районів Карпатської та Центральноєвропейської областей, включаючи й Бойківщину [4; 23, с. 192; 21; 18, с. 122; 1, арк. 5, 17, 22, 34; 2, арк. 2, 11, 17, 34, 42, 48, 56, 71, 75, 83, 97, 124, 139, 145, 161, 180, 198, 211, 256].

Подаємо характеристику морфологічних особливостей колісного передка в Карпатах за двома ознаками: 1) довжина осі (см); 2) висота коліс (см), праве/ліве.

Турківська верхovina (верхів'я Дністра та Стрия в межах Турківського р-ну), Кальнівський мікрорайон Сколівських Бескидів (сс. Тисів, Бубнище Долинського р-ну): 1) 100—110; 2) 55/49.

Орово-Магуро-Лімнянський хребет (верхів'я Дністра в межах Старосамбірського р-ну): 1) 100—110; 2) 49/49.

Тухольська верхovina (долини Бринівки, Опору, Плав'єго, Славського в межах Сколівського р-ну): 1) 110—120; 2) 48/48, 54/49.

Славська верхovina (хребти Довжки та Дзвинів у межах Сколівського р-ну): 1) 110—130; 2) 48/48—73/73.

Воловецько-Міжгірська верхovina (Більша частина Воловецького та північно-західна частина Міжгірського р-ну): 1) 100—130; 2) 53/48.

Горгани (східна та центральна частина Міжгірського, південна частина Долинського та Рожнятівського р-нів): 1) 120—130; 2) 53/49.

Полонинський хребет (середньогірний хребет на пограниччі Великоберезнянського, Перечинського, Воловецького, Свалявського, Іршавського, Міжгірського та Хустського р-нів): 1) 110—130; 2) 54/49.

Передкарпаття (північна частина Старосамбірського, Самбірського, Дрогобицького, Долинського, Рожнятівського, Богородчанського, Надвірнянського р-нів): 1) 80—100; 2) 58/45.

Зволинська улоговина (округи Брезно, Банськобистриця, Банськобистрицький край, Словаччина): 1) 100; 2) 58—59/50.

Крупінська планіна (округи: Крупіна, Велький Кртіж, Банськобистрицький край, Словаччина): 1) 117; 2) 59/59 або 57/51.

Підгір'я Малих Карпат (околиці Братислави, Словаччина): 1) 87; 2) 57/57.

Звуження Горегронського Підгір'я (округ Брезно, Банськобистрицький край, Словаччина): 1) 118; 2) 59/59.

Підтатранська улоговина (округи Ліптовський Мікулаш, Ружемберок, Жилинський край, Словаччина): 1) 94; 2) 52/52.

Турецька улоговина (округ Мартін, Жилинський край, Словаччина): 1) а) 105, б) 90; 2) а) 47/47, б) 54/49.

Жьярська улоговина / Штявницькі верхи (округ Ж'яр, Банськобистрицький край, Словаччина): 1) 92; 2) 55/55.

Ондавська верхovina (округ Бардіїв, Пряшівський край, Словаччина): 1) 97; 2) 53/47 або 51/51.

Столицькі верхи (округ Ревуца, Банськобистрицький край, Словаччина): 1) 111; 2) 49/49 або 60/50.

Стражовські верхи / Втачник / Горнонітранська улоговина (округ Превідза, Тренчанський край, Словаччина): 1) 89; 2) 45/45.

Подунайська рівнина (округи Шала, Галанта, Нітранський край, Словаччина): 1) 100; 2) 67/58.

Подунайське горбогір'я / Штявницькі верхи (округ Левіце, Нітранський край, Словаччина): 1) 100; 2) 65/56.

Штявницькі верхи (округ Жьяр-над-Гроном, Банськобистрицький край, Словаччина): 1) 94; 2) 58/53.

Борська низовина (округ Малацьки, Братиславський край, Словаччина): 1) 84; 2) 59/46.

Воловські верхи (околиця Кошиць, Кошицький край, Словаччина): 1) 93; 2) 58/50.

Пеніни (округ Стара Любовня, Попрадський край, Словаччина): 1) 129; 2) 60/60.

Левочські верхи (округ Левоча, Попрадський край, Словаччина): 1) 101; 2) 54/54.

Попрадська улоговина (округ Кежмарок, Попрадський край, Словаччина): 1) 100; 2) 55/55.

Дрезденський: 2) 43/43 або 51/40.

Еригебіргський (Рудогорський): 2) однакові, рідше різні.

Тюрінгський: 2) праве більше за ліве на 11.

Таким чином, у всіх гірських плугів (включаючи Бойківщину), за винятком тих природних районів, де оранка відбувалася виключно у річкових долинах або пологих ділянках схилів (наприклад, Ондавська верхovina, Штявницькі та Воловські верхи), довжина осі перевищувала 100 см. Там, де переважала оранка на штучних терасах схилів (наприклад, Славська, Міжгірська верхovina, Пеніни), норма реакції⁴ складала 110—130 см. У горбогірних міжгірних улоговинах (як і в вказаних районах) переважали осі 90—105 см. Найкоротшою ця деталь колісного пе-

редка була в рівнинних ландшафтах Карпатського регіону (80—90 см).

Показники висоти коліс та їх співвідношення вказують на залежність від особливостей ґрунтового покриву, рельєфу та способу оранки. Зокрема, найменші колеса й відповідно найнижчий центр ваги притаманні найбільш рельєфним ландшафтам, хоча ця закономірність, через потребу мілкої оранки, не настільки очевидна, як попередня, — тут норма реакції могла значно коливатися. Мала різниця між борозним та лівим колесом (4—6 см) вказує на поширення ґрунтів з тонким гумусовим горизонтом або застосування кошарування полів (угноєння полів шляхом влаштування на них кошар та ночівлі там худоби). Звертає увагу нерівномірне поширення на Бойківщині рівно- й різновеликих коліс на телішках. Так, різновеликі колеса поширені повсюдно на закарпатській Бойківщині, Турківській верхovinі, поряд із рівновеликими — у Тухольській та Либохорівській верхovinaх, подекуди у Береговому низькогір'ї (Кальнівський мікрорайон Сколівських Бескидів, Синевиднівський мікрорайон Верхньодністерських Бескидів, Берегові Горгани), у Внутрішніх Горганах. Якщо у Турківській верхovinі та у Береговому низькогір'ї (гірська смуга на межі із передгір'ям, розташована на всьому просторі Східних Карпат від Сяну до Сучави) різновеликі колеса — результат оранки у широких річкових долинах, пологосхиловому верховинському та горбогірному улоговинному рельєфі, то такі самі колеса в Закарпатській частині ареалу — наслідок переваги оранки на штучних терасах (праве колесо завжди йде нижче по схилу), а також оранки на рівних річкових терасах, тобто фактично через відсутність довгих прутів, більшої розпарцельованості. На решті території (більша частина Сколівських Бескидів, Орівський, Орово-Магуро-Лімнянський підрайони Верхньодністерських Бескидів, Славська та Сможівська верхovina, північний схил Вододільного хребта), як і в багатьох аналогічних природних районах Західних Карпат, де переважали високі верхovina та низькогірні Бескиди, а ґрунти характеризувалися малим гумусовим горизонтом, недоцільно було робити різні розміри коліс на передку. Адже в такому випадку на рівній ділянці різниця по висоті між борозним колесом та лівим не перевищувала 10—15 см, що при розмірі коліс 45—73 см було не-

⁴ Норма реакції (екологічний термін) — діапазон адаптивної мінливості організму (або того чи іншого елемента культури, який виконує адаптивну функцію) в середовищному градієнті.

Іл. 9. Профілювання дерев'яного відвалу. Плуг Ондавська верховина. Музей народної архітектури «Бардейовські купелі» (м. Бардейов, Словаччина), експозиція. Фото автора, 2005

значним. При оранці на горбистій місцевості, коли оралося до «складу» та в «розгін», борозна могла стояти на одному рівні із неораною землею. Незручно було орати рівними колесами на штучній терасі, проте при тонкому шарі орної землі це не було важливим. Крім того, теліжки з рівними колесами були зручними при транспортуванні плуга на підволоках, а також використання колісного передка для перевезення інших речей. Цікаво, що у Західних Карпатах та в горах Центральної Європи рівновеликі колеса мали більше поширення й були притаманні багатьом пограничним ландшафтам, які мали два плуги: односторонній (для оранки в улоговинах, річкових долинах) — з різновеликими колесами на теліжках, й двосторонній (для оранки на схилах) — з рівними колесами [18, с. 125—128; 21, с. 24].

Отже, бойківський дерев'яний плуг був пристосований до глибини та мозаїчного гумусового горизонту, важких глинистих та кам'янистих ґрунтів, рельєфу та форми орних ділянок, способу оранки. Але, як зазначав М. Зубрицький, робота з таким плугом надзвичайно виснажувала орача, під час роботи він: «натискав лівою рукою на чепігу, правою істиком відгортав глину, погонич підганяв задню пару волів (тобто переважав двопарний запряг. — І. Б.), а хлопець-помічник або провадив передню пару волів за воловід, або давив плуг, щоби глибше йшов, ще один толочив скиби, як добре не приставали...» [11, с. 542—543]. Такий плуг часто викидало з борозни.

Порівнюючи дерев'яні плуги німців-колоністів долини р. Сукіль зі своїми, місцеві бойки звертали увагу на профілювання дерев'яної полиці «німців», за-

дяки якій такі плуги «метали» та «укладали» скиби, місцеві ж вимагали прибивання «борозди, що ся вертала» [1, арк. 35]. Отже, традиційний плуг вимагав дві пари волів, орача, та двох помічників, німецький дерев'яний — одного помічника та однодвопарного запрягу.

Крім того, при описі с. Мшанця, яке розташоване у Верхньодністерських Бескидах, М. Зубрицький зазначає: «Поле на Завадді не зле, добре родить, але тяжке до управи, бо майже все по обох горах розкинене, ...бо скиби через плуг падають...» [13, с. 594]. Тут очевидно йдеться про оранку довгих прутів, які йдуть переважно вздовж обох схилів, при цьому дуже часто борозна могла бути вище за неорану землю, що при поганому відваленні землі на глинистих ґрунтах могло призводити до цього явища. Я. Штястний, характеризуючи волосько-моравські дерев'яні плуги, пише, що полиця, незважаючи на свій нахил, не забезпечувала добре відвалювання, потребувала більшого профілювання, на глинистих ґрунтах могла відірватися, але при оранці на схилі — на штучній терасі, легкий нахил забезпечував відвалення; полоз вужчий за рівнинний, проте заширокий, як на кам'янистий ґрунт, й ловив кожний камінь, і тому його викидало з борозни [24, с. 61] (іл. 9).

Таким чином, можна зробити наступні висновки та узагальнення:

По-перше, морфологічна та технологічна варіативність плугів є наслідком особливостей природних умов, системи природокористування та географічного положення території, тому аналогічні знаряддя праці побутували в різних гірських та підгірських масивах у представників різних, часто неспоріднених, народів.

По-друге, автор виділяє сім варіантів чотиридільних дерев'яних та «пів-залізних» плугів в розглянутих областях; бойківський плуг разом із плугами: підгалянським, Оравської верховини, Оравсько-Живецьких Бескидів, пограниччя Підбескидської верховини і Баб'ої Гури, деякими плугами Кісуцької верховини і Турецької улоговини, а також кавказьких плугів типу «гутоні» відносимо до групи «Плуги верховин та низьких бескидів, які лежать на межі із крутосхиловими середньогір'ями й високогір'ями, застосовуються в різних екологічних нішах, часто на штучних терасах, кам'янистих: буроземних дерново-буроземних та підзолісто-буроземних ґрунтах різної глибини та механічного складу».

По-третє, можна виокремити риси, що об'єднують всі гірські плуги, в тому числі й бойківський, на противагу від рівнинних, зокрема, це: менший розмір знаряддя, особливо коротший гряділь, положення кріплення гряділя до чепіги в континуумі 20—30 см, переважно короткий, вузький, часто трикутний полоз, довгий та гострий леміш, наближене положення чересла до вістря лемешу, часто над ним, високе положення ручок чепіг, однакові колеса чи мала різниця між борозним та лівим колесом та довга вісь на телішках.

По-четверте, адаптація бойківського дерев'яного («пів-залізного») плуга, як й більшості аналогічних плугів, не була завершена. Зокрема, не відбулося профілювання відвальної дошки, а полоз незважаючи на значне зменшення своїх розмірів та форми, викидало з борозни при наявності каміння. Більш вдалим серед традиційних плугів, які побутували в аналогічних природних та господарських умовах, слід вважати варіанти західно- та центрально-європейських плугів з профільованими відвалами, тюрінгські плуги із залізною стрічкою-полосом, пізні еволюційні варіанти Гольцплуга.

- Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 469 (матеріали польових досліджень І. Бойка, 1998—2006). — 42 арк.
- Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 610 (матеріали польових досліджень І. Бойка, 2007—2011). — 438 арк.
- Фотоархів Словацького національного музею (ФСНМ). — Інв. № 41932, 70830—70836, 70918—70921, 770856, 70857.
- Дерев'яний плуг, с. Плав'є Сколівського р-ну Львівської обл. — Стрийський краєзнавчий музей Верховина, експозиція.
- Зуберецький плуг зі садиби с. Васильково. — Скансен Оравського села в Зуберці-Брестовій (Словаччина), експозиція.
- Пів-залізний плуг, Бистрицька долина (комуна Пойана Тейулі). Історико-етнографічний музей м. Біказ, жудець Нямц, Румунія (Muzeul de istorie si etnografie de la Bicaz), експозиція.
- Пів-залізний плуг, Сокальський р-н Львівської обл. — Львівський історичний музей: експозиція.
- Пів-залізний плуг, с. Сухій Потік Сколівського р-ну Львівської обл. — Фонди МНАП у Львові: АП 7288.
- Власова И.В. Земледелие и крестьянское землепользование / И.В. Власова // Русский Север: этническая история и народная культура. XII—XX века. — Москва : Наука, 2001. — С. 145—166.
- Горленко В.Ф. Народна землеробська техніка українців: історико-етнографічна монографія / В.Ф. Горленко, І.Д. Бойко, О.С. Куницький. — Київ : Наукова думка, 1971. — 164 с.
- Зубрицький М. Ліси та пасовиська (спомини) / Михайло Зубрицький // Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали : у 3-х т. — Львів : Літопис, 2013. — Т. 1. — С. 542—550.
- Зубрицький М. Село Кіндратів Турківського повіту / Михайло Зубрицький // Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали : у трьох томах. — Львів : Літопис, 2013. — Т. 1. — С. 95—116.
- Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіту / Михайло Зубрицький // Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали : у 3-х т. — Львів : Літопис, 2013. — Т. 1. — С. 292—447.
- Калоев В.А. Земледелие народов Северного Кавказа / В.А. Калоев. — Москва, 1981. — 249 с.
- Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту / Володимир Кобільник // Літопис Бойківщини. — Самбір, 1936. — Ч. 8. — Рік. VI. — С. 15—71.
- Мандибура М.Д. Землеробство / М.Д. Мандибура, С.П. Павлюк // Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1983. — С. 90—104.
- Павлюк С.П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX — початку XX ст. (історико-етнографічне дослідження) / С.П. Павлюк. — Київ : Наукова думка, 1986. — 172 с.
- Филимонова Т.Д. Пахатные орудия немецкого крестьянства второй половины XVIII — XIX в. / Т.Д. Филимонова // Культура и быт народов зарубежной Европы. — Москва, 1967. — С. 134—167.
- Beskydy. Zdroj práce a obživy / Redakce textů J. Langeter. — Třinec, 2012. — 238 s.
- Falkowski J. Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem. Zarys etnograficzny / J. Falkowski, B. Pasznyi. — Lwów, 1935. — 128 s. : il.
- Hyčko J. Omé náradie : Zbierky v SNM Martine a v múzeách na Slovensku / J. Hyčko. — Martin, 1967. — 97 s.
- Jurkovič M. Staré oradlá v zbierkach Slovenského Muzea v Bratislave / M. Jurkovič // Slovensky Narodopis. — 1956. — R. 4. — № 3. — S. 306—312.
- Podolák J. Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku / J. Podolák. — Bratislava, 2008. — 435 s.
- Štátný J. K otázce vývoje oradel na Valašsku / J. Štátný // Český lid. — 1958. — № 45. — S. 57—64.
- Urbancová V. K vývoju slovenského orného náradia na zaklade materiálu z muzeálnych zbierok / V. Urbancová // Slovenský Narodopis. — 1960. — R. XIII. — № 1. — S. 73—119.
- Hermisdorf Erzgebirge Gimmlitztal Muehle Pflug. [Elektronний ресурс]. URL : https://www.postales24.de/wq74812-hermsdorf-erzgebirge-gimmlitztal-muehle-pflug-p-1202585.html?cPath=71_20908_20926_25374 (дата звернення : 15.08.2015).

25. Muzeul Satului Maramureșean. [Электронный ресурс]. URL : <http://muzeulmaramuresului.ro/etnografie/expozitia-de-etnografie/#.VhOP6CvjGf4> (дата звернення : 15.08.2015).
26. Ortmuseum Birmensdorf. [Электронный ресурс]. URL : <http://ortmuseum-birmensdorf.ch/joomla3/index.php/fotogalerie/sammlung> (дата звернення : 15.08.2015).
27. Plug — Dandu, Vasile: Muzeul de Etnografie - piatra-neamț. [Электронный ресурс]. URL : <http://clasate.cimec.ro/detaliu.asp?k=0820F9B6D0804546BCB8BDE93B03BABD> (дата звернення : 16.08.2015).
28. Plug drewniany. Muzeum Wsi Radomskiej. [Электронный ресурс]. URL : <http://www.ostrowiecnr1.pl/zdjecie/Plug-drewniany/> (дата звернення : 16.08.2015).
29. Postęp techniczny w rolnictwie w XIX i XX wieku. — Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie). [Электронный ресурс]. URL : http://www.muzeum-szreniawa.pl/imuzeum/web/app.php/vortal/postep_techiczny_w_rolnictwie_xiX_i_XX_wieku.html (дата звернення : 15.08.2015).

Ihor Boyko

**BOIKOS' TRADITIONAL PLOW
(AN ATTEMPT
OF CROSS-CULTURAL ANALYSIS)**

The article attempts to analyze Boikos' traditional plow using cross-cultural analysis. Compared morphological characteris-

tics of Boikos' wheeled plow with plows in most parts of the Western Carpathians, some regions of Eastern Carpathians (Maramures, Bistrisia ethnographic zone, Hutsulschyna), Caucasian plows, with arable instruments of mountains and central Europe foothills. The author proposes typology of four-parts wood (semi-ferrous) plows (7 types), where Boikos plow, together with similar plows, belongs to «plows from Verhovyna and Lower Beskyd, which are located on the border of the High-Mountains». Author analyzes the Boikos' wooden plow successful adaptation degree.

Keywords: Boikivshchyna, cross-cultural analysis, wooden plow, cultural adaptation, plow beam.

Igor BOYKO

**БОЙКОВСКИЙ ТРАДИЦИОННЫЙ ПЛУГ
(ПОПЫТКА КРОСС-КУЛЬТУРНОГО
АНАЛИЗА)**

В статье предпринята попытка кросс-культурного анализа традиционного бойковского плуга. Автор сравнил морфологические характеристики плуга и колесного передка с плугами большинства регионов Западных Карпат, некоторых регионов Восточных Карпат (Марамуреш, Быстрицы, Гуцульщины), кавказскими плугами, пашенными орудиями гор и предгорья Центральной Европы. Предложена типология четырехдольных деревянных (полужелезных) плугов.

Ключевые слова: Бойковщина, кросс-культурный анализ, деревянный плуг, культурная адаптация, грядиль.